

הרב יהודה שביב

למבנה ועניינו של ספר במדבר

ספר אחד או שלושה

לפי מסורת מעניינת הנזכרת במסכת שבת, אפשר כי בספר זה אצורים למעשה שלושה ספרים. תוך כדי דיון בשאלת הצלת ספר תורה מן הדליקה בשבת, מובא:

תנו רבנן: "ויהי בנסוע הארון ויאמר משה" – פרשה זו עשה לה הקב"ה סימניות מלמעלה ולמטה, לומר שאין זה מקומה. רבי אומר: לא מן השם הוא זה אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו (שבת ק"ט, ב – קט"ז, א)

אותן סימניות – נונין הפוכין – המצויים לפי המסורת בספר במדבר, באות לציין שלאותם שני פסוקים הנתונים ביניהם יש ייחוד. נחלקו תנאים מהו ייחודם: לדעה הראשונה שיבוצם הוא ייחודם, שלא באו במקום הראוי להם מן הבחינה העניינית ("שאיין זה מקומה – שאינה ראויה לכאן דלא בהליכות מסעות משתעי לעיל מינה, אלא בדגלים היתה ראויה ליכתב, בפרשת במדבר סיני" – רש"י שבת שם)¹ ואילו רבי סבור שמבחינת העניין נתונה פרשייה זאת במקום הראוי לה, אלא שנתייחדה להיות נחשבת כספר בפני עצמו.² לפי זה מתחוור, כי המקובל בימינו שחמישה חומשי תורה הם – אינו מקובל על כולם.

הגמרא שם ממשיכה: "כמאן אזלא הא דא"ר שמואל בר נחמן א"ר יונתן: "חצבה עמודיה שבעה" – אלו שבעה ספרי תורה, כמאן – כרבי". (רש"י: "ז' ספרי תורה – דפרשה זו ספר לעצמו, נמצא שלמעלה ספר לעצמו ושלמטה ספר לעצמו... נמצא ספר וידבר³ נחלק לג' ספרים").

1 ואילו בפירושו לתורה (במדבר י"א, לח) כתב: "עשה לו סימניות מלפניו ומאחוריו לומר שאין זה מקומו. ולמה נכתב כאן? כדי להפסיק בין פורענות לפורענות". לכאורה תימה: מה הועלנו בהפסקה מלאכותית זאת, והלוא האמת ההיסטורית אינה זזה ממקומה? אכן היא לא זזה. אבל העניין המרכזי הוא הערכת התקופה. התורה הכתובה לדורות באה לקבוע בלב לומדי התורה הערכה אמיתית לאותו דור ולכן היא מפסיקה בין הפורענויות, שכן לרצף של טרוניות ופורענויות יש השפעה מצטברת הגורמת למבט שלילי על אותו הדור. פרשת 'ויהי בנסוע' על שני חלקיה (בנסוע, ובנוחה) מביעה את הפנים האחרות החיוביות, שהם הפנים האמיתיות התמידיות, לעומת הפורענויות הבודדות.

2 ובמדרש משלי, כ"ו מובא: "ויהי בנסוע הארון – בין מלמעלה בין מלמטה נקוד. רבי אומר: ספר היה בפני עצמו ונגנז".

3 היינו ספר במדבר. דברי רש"י מיוסדים ודאי על האמור בויק"ר י"א, ג. במקומות נוספים קורא רש"י לספרנו "ספר וידבר", ראה דבריו במסכת יומא סח ע"ב "חומש הפקודים – ספר

כדעה זאת נקט הרמב"ם בפירושו למסכת ידים (ג', ה):

כלל הוא אצלנו כי פרשת ויהי בנסוע הארון וכו' ובנחה יאמר – שני הפסוקים יחד הם ספר בפני עצמו. אמרו: אלו שבעה ספרי תורה. ונעשו שבעה כפי שאמרו, שמתחילת הספר עד ויהי בנסוע ספר בפני עצמו; ויהי בנסוע ספר בפני עצמו; ומן ויהי העם כמתאווננים עד סוף הספר ספר בפני עצמו⁴. ונמצא 'מדבר סיני' – שלושה ספרים, וארבעת החומשין הנשארים הרי שבעה.

בין יוצאי מצרים לבאי הארץ

אולם אף אם שלושה ספרים כאן, אין הם שלושה נפרדים כדרך שלושת ספרי התורה הקודמים, שהרי הם אגודים יחד והם השלושה מהווים יחד ספר אחד. יש אפוא ליתן את הדעת למפריד ביניהם ולמשותף. אפשר שלעניין זה ישמשו לנו דבריו של רבי סימון, שיש בהם כדי לאפיין את הספר. בידוע שרבי סימון דרש את חמש הפעמים שהמילה 'אור' מוזכרת בבראשית⁵ כנגד חמישה חומשי תורה, וביניהן:

"ויבדל אלהים בין האור ובין החשך" – כנגד ספר במדבר, שהוא מבדיל בין יוצאי מצרים לבאי הארץ (ב"ר ג', ה).

אף שלדעת רבי סימון אך ספר אחד לפנינו, הרי דבריו יוכלו לשמש לנו בהבחנה בין הספרים השונים בזה הספר. ראשון שבהם עוסק ביוצאי מצרים; השלישי – בבאי הארץ; והאמצעי? מסתבר – לפי עניינו ותוכנו – שהוא מדבר על התהליך ועל דרך המעבר שמדור זה לדור זה, תהליך של בנסוע ובנוחה: נסיעה וחנייה נסיעה וחנייה.

'נשתבש' הסדר

ברם אם נדקדק בכתוב עצמו, נמצא כי אף בחלק המדבר, לדידנו, בדור באי הארץ, עדיין עוסקים בדור המדבר, שהרי בפסוקים רבים מאז תחילת הספר השלישי במדבר (י"א, ה) מופיעים לפנינו יוצאי מצרים. התורה מספרת בפרשת שלח את סיפור שליחת המרגלים ובכי העדה כולה וגזירת הנדודים במדבר ארבעים שנה. גזירה זו היא שהפרידה בין הדורות, שהרי מעיקרו של דבר דור יוצאי מצרים הוא שאמור היה לנחול את ארץ ישראל, אלא שעוון המרגלים

4 וידבר". ושם בדף ע"ד עב "שאר ספרי דלאו תו"כ, ספר וידבר וספר דברים".
ראה הערת המהדיר ר"י קאפח, על הנוסח שבוזה לעומת זה שבמהדורה קמא של פירוש המשנה ובנדפס.
5 הוא אמנם הזכיר בדבריו 'אורה', אולי כדי שתתחרז לו עם תורה – ה' פעמים כתב כאן אורה, כנגד חמשה חומשי תורה". וכבר דרשו על הכתוב באסתר ח', טז כי "אורה – זו תורה" (מגילה ט"ז, ב).

והעדה גילה כי לא יכשר זה הדור להוריש את הארץ. נמצא שגם בספר השלישי מדובר בשני הדורות: דור יוצאי מצרים ודור באי הארץ. אכן אפשר וזה גופו משמש לנו הספר השני, וביותר מיקומו. אלמלא חטאי המתאוננים רע והמתאווים והמרגלים והעם, כי אז בסמוך לפרשת 'ויהי בנסוע' היו הם מזומנים להיכנס לארץ ישראל⁶ ואז היה אותו דור עצמו נוכח לראות את המהפך הגדול שחל בו עצמו, מהיותו יוצאי מצרים להיותו באי הארץ, חודשים מספר לאחר מכן, אלא שגרמו החטאים וחלק מהספר השלישי – שאמור היה להיות אך ספר ביאת הארץ – צריך היה להיות מוקדש למסות ומריבות במדבר. כדרך ששיבשו העוונות את תוכניות הגאולה, כן שיבשו כביכול את תוכנית 'ספר המבוא לגאולה'.

ספר הבירור והארגון

יחזקאל הנביא משמיע: "והוצאתי אתכם מן העמים וקבצתי אתכם מן הארצות...". (כ', לד). אולם ה' לא יביא אותם מיד לארץ ישראל, אלא – "והבאתי אתכם אל מדבר העמים" (שם שם, לה) ושם:

ונשפתי אתכם שם פנים אל פנים, כאשר נשפתי את אבותיכם במדבר ארץ מצרים – כן אשפט אתכם נאם ה' אלהים, והעברתי אתכם תחת השבט והבאתי אתכם במסרת הברית וברותי מכם המרדים והפושעים בי, מארץ מגוריהם אוציא אותם ואל אדמת ישראל לא יבוא (שם שם, לה – לח)

הרי לנו: המדבר מקום הצירוף הבירור והטיהור. מעתה, ניתן לומר כי ספר במדבר הוא ספר הצירוף והבירור.

כשיצאו ישראל ממצרים נלווה עליהם ערב-רב. אולם מבחינה מסוימת היו הם כולם כמין ערב רב - ערבוביה של שבטים ומינים היוצאים יחד כדבוקה אחת. כלום כך יוכלו להיכנס לארץ ישראל? צריכים הם לעבור במדבר תהליכי בירור וזיכוך, מכאן הארגון והסדר עליהם מספר הספר בתחילתו, כל שבט לעצמו, כהנים לעצמם ולויים לעצמם, איש על מחנהו ואיש על דגלו. מכאן הצירוף שבו נפסלת פסולת העם במבחנים השונים. כשלקראת סוף הספר מתפקדים הנותרים, הם הכסף שנצרך וראוי הוא להיכנס לארץ.

6 ראו רש"י לכתוב דרך שלשת ימים (י', לג) "מהלך שלשת ימים הלכו ביום אחד שהיה הקב"ה חפץ להכניסם לארץ מיד". ראו גם רמב"ן סוף דבריו לפסוק לה. "ושמא אלמלא חטאם זה היה מכניסם לארץ מיד". נמצא לפי הרמב"ן כי כבר חטא שקודם לפרשת ויהי בנסוע גרם לעיכוב ומעתה כבר לפנינו מהלך חדש של התעכבות במדבר; של נסיעה וחנייה.

בנסוע ובנחה

אם נבקש לסכם את העולה מדברי רבי במסכת שבת, הרי נוכל לומר ששני פסוקים אלו מהווים שלימות אחת, שיש בה מן הרצוא ומן השוב, מן התנועה ומן המנוחה, מן העשייה ומן ההימנעות, מן העבודה ומן השמירה, מן הסערה ומן השלווה, מן האהבה ומן היראה; שני מרכיבים אלו על הוריאציות השונות שלהם ובחינותיהם – הם ספר שלם. יש וזקוקים להיבטים מרובים ולפסוקים רבים כדי לדבר בשניהם, ויש ודי בשני פסוקים ממצים.

אם העמדת הכל על שני יסודות אלו – תנועה ומנוחה, נסיעה וחנייה – נכון לגבי כל ספר בתורה, נכון הוא שבעתיים בספר שלפנינו, ספר במדבר.

יש שהציעו חלוקת הספר לשני חלקים: א – פרקים א'-כ' העוסקים בקורות העם במדבר; ב – פרקים כ"א-ל"ו שעניינם תחילת הכיבוש וההתנחלות.⁷

אולם ניתן להציע חלוקה כזאת: **חלק ראשון - פרקים א'-י'**

חלק שני - פרקים י"א-כ"ה

חלק שלישי - מפרק כו- סוף

את החלק הראשון מאפיינים המפקד והדגלים וסדר המסעות, והוא מעלה בזיכרון את הפסוק הנלהב בירמיה "זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך, לכתך אחרי במדבר" (ב', ב); כמה יפה והולמת ברכת כהנים שבמרכז חלק זה, ברכה החותמת בשלום: "וישם לך שלום" (ו', כד).

החלק השני מגלה את הפנים המכוערות של אותה מציאות עצמה: תלוונות וטענות, מסה ומריבה. כל זה מגיע לשיא בפרשת פעור, עת נסחף העם לזנות ולעבודה זרה. אז כמעט וחמתו של ה' מכלה בהם, אלמלא קם פינחס מתוך העדה ובקנאותו השיב חימה. הוא שהגשים את שמברכים בני משפחתו; הוא שם שלום בין ישראל לבין אביהם שבשמים, ולכן גם בריתו – שלום (כ"ה, יב). עם סיכום סיפור זה מתחילה תקופה חדש, או נכון יותר מחודשת, שכן ניעורה האהבה הישנה זו שניגלתה בחלק הראשון; וכדרך שהראשון פתח במניין – מניין המבטא חיבתם של ישראל⁸ - כן החלק השלישי פותח במניין; וסימנך – פיסקה באמצע פסוק: שם, בפרשת פינחס, בתחילת פרק כ"ו מצויה תופעה לא רגילה: פיסקה – שעניינה הפרדה גדולה יותר מסוף פסוק, ציון להפרדה בין פרשיות – והיא באמצע פסוק. כבר הוסברה תופעה זאת באופנים אחדים. לענייננו נוכל, אולי, לומר כי סימן זה אפשר ורמז יש בו לכל הפרקים שבאו עד כאן החל מפרק י"א; כל אלו אינם, לכאורה, אלא פסקה באמצע

7 ראו במבוא של ד"ר י"צ מושקוביץ לפירוש דעת מקרא על ספר במדבר. וראו עוד מאמרו של אביה הכהן "סדר ותוכן בספר במדבר" במגדים ט' ובעקבות המאמר ויכוחו עם ר' יאיר קאהן בחוברת שאחריה.

8 רש"י תחילת במדבר.

פסוק והצו על המפקד מחזיר אותנו – מבחינת העניין והאווירה – אל הפרקים הראשונים של ספר במדבר.

עתה ניתן לומר: החלק האמצעי הוא בחינת בנסוע, מצב שאינו תיקני, שמצויים בו אויבים ומשנאים שיש להפיצם ולהניסם. אז ארון ברית ה' נוטש את מקומו הראוי לו ויוצא כאילו למערכה. אף זו סיבה, ואולי תוצאה, של חולאים מבפנים והכל בסימן של תנודות וזעזועים.

לעומתה הרי התמונה שנשקפת בחלק הראשון היא של ניחא, של רגיעה, כשהכל מתנהל למישרים. אכן אפשר לדבר בשלב כזה גם על מסעות אבל לא מסעות לביעור משנאים אלא להתנחלות בארץ הייעודה.

אולם מסתבר כי מדרגות מדרגות יש, והכל יחסי: מצב של מנוחה בייחס לשלב קודם – הוא עצמו נסיעה לעומת מנוחה עתידית צפויה.

ואילו החלק השלישי, שהוא ודאי מדבר בבאי הארץ, אף שהוא חוזר במשהו אל המנוחה, הרי כבר הוטמע בו יסוד ה'בנסוע', שגרמו עוונות וכבר יש אויבים ומשנאים, ומעתה ארץ ישראל אמורה להיות נקנית בייסורים של מלחמות וכיבושים.

מה יפעל אדם עם אל

ספר במדבר רובו תיאור וסיפור ומיעוטו – מצוות וחוקים. לכאורה גם לגביו תופסת תמיהתו של רבי יצחק שהביא רש"י בתחילת בראשית: "לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם, שהיא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל". כלומר: תורה כספר המורה חוקים ומשפטים, אין בה מקום לכאורה לתיאורים היסטוריים. אם כך כל לגבי תיאורים כלליים, הרי כך ועוד יותר לגבי תיאורים פרטניים של הווי חיי בני ישראל במדבר. כאן הרי גם לא תקפה תשובתו של רבי יצחק שתפקיד התיאורים הוא לסכור פיהם של הדוברים עתק על ישראל לאמר: ליסטים אתם שכבשתם בזרוע ארץ ז' אומות כנען, שהרי סיפורי ספר במדבר עשויים רק להוסיף לטענה זאת של אומות העולם שמעתה יוכלו להצביע על כך שישראל אף הם חוטאים ומדוע יזכו בנחלת הארץ?⁹

דברים נאים כותב בעניין זה פרופ' פיבל מלצר¹⁰: "בסקירה ראשונה תיפלא העובדה שהחשיבה התורה מספרים עוברים ושמות עוברים המרובים כל כך בספר במדבר, ועשתה אותם חלק מתורת הנצח... תשובות רבות יש להשיב,

9 הרי המסות והנסיונות שניסו אבותינו במדבר הם הם המשמשים לו למשה בתוכחתו: "אל תאמר בלבבך – בהדף ה' אלהיך אתם (=את הגויים הגדולים והעצומים) מלפניך לאמר בצדקתי הביאני ה' לרשת את הארץ הזאת... לא בצדקתך ובישר לבבך אתה בא לרשת את ארצם זכר אל תשכח את אשר הקצפת את ה' אלהיך במדבר..." (דברים ט, ד-ז).

10 בספר "פרשת השבוע והפטרתה" (ירושלים 1974), בדבריו לפרשת במדבר עמ' 195-198.

אך דומה שכולן עשויות להסתכם בהרגשה כי אנו עומדים כאן בראשית ימיו של העם... זמן מועט לאחר קבלת התורה... צעדיו הראשונים של העם, חוויותיו הראשונות ומעשיו הראשונים – מעשה יסוד הם וחוויות יסוד... מראות ראשונים של קיבוץ מלוכד של עם... כל אות וכל תג וכל פרט וכל מספר בתקופת יסוד התהוות העם חשובים לדורי דורות, אף אם לא נאמרו במפורש כמצוות נוהגות לדורות... יש ונכיר בתקופות שהיה בהן משום עיצוב דמות דיוקנו של העם... בתקופות יסוד יש לדקדק בקלה כבחמורה, יש להחשיב פרט ככלל. יש לראות בכל מאורע חולף חשיבות של נצח וכרבות החשיבות כן תרבה האחריות".

אמנם כן ועדיין מתבקש פשר לצירוף של מצוות שבזה הספר עם התיאורים שבאו בו, האם יש בשני מרכיבים אלו מן המשותף ומהמאפיין שהטביע חותם על ספר זה?

מה מאפיין את מצוות ספר במדבר? מבהיר הרמב"ן בהקדמתו:

והספר הזה כולו במצוות שעה שנצטוו בהם בעודם במדבר ובנסים הנעשים להם לספר כל מעשה ה' אשר עשה מהם להפליא. וסיפר כי החל לתת אויביהם לפנייהם לחרב... ואין בספר הזה מצוות נוהגות לדורות זולתי קצת מצוות ובענייני הקרבנות שהתחיל בהן בספר הכהנים ולא נשלם ביאורן שם והשלימו בספר הזה.

המשותף איפוא, לפי הרמב"ן, ששניהם גם יחד – המצוות והתיאורים – הרי הם עניין של 'חיי שעה'. ועדיין אין בכך כדי להסביר את עצם הצורך בעיסוק בהם. וביותר קשה מדוע נידחו קצת מצוות וענייני קרבנות ממקומם הראוי להם – ספר ויקרא – ונקבצו לזה הספר?

נראה שצד משותף למצוות ולתיאורים שבאו כאן – הפן האנושי שבהם. צא ולמד: בספר שמות בני ישראל מונהגים ומובלים, והתכנית – תכניתו של הקב"ה, והענן הולך לפנייהם יומם ועמוד האש מאיר להם לילה וכמעט הכל עומד בסימן "ה' ילחם לכם". פרעה אמור לשלח וה' מנחה אותם דרך המדבר יום סוף. וכשבעקבות כשלון העגל מוצעת להם הנהגת מלאך ולא הנהגה ישירה – "ושלחתי לפניך מלאך... אל ארץ זבת חלב ודבש כי לא אעלה בקרבך" (שמות ל"ב, ב-ג), הרי משה משיב: "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" (שם ל"ג, יד).

לעומתו ספר במדבר יש בו הרבה מן השותפות האנושית, אם במעשים ואם במצוות. נראה כי המשותף לרבות מן המצוות שבזה הספר, הוא היותן נקבעות בעקבות מעשה, בקשה או התערבות אנושית. יש מצוות שעניין זה מפורש בהן, כך מצוות פסח שני שבאו בעקבות תלונתם של טמאי המת (במדבר ט', ו-ד), כך דיני ירושת הבת שבאו בעקבות בקשת בנות צלפחד (כ"ז, א-יא), כך בהשלמה

לחוקת ירושה זאת שבאה בעקבות השגות ראשי האבות למשפחת בני גלעד (סוף הספרי)¹¹. כך מצוות הנזיר שהיא פרי הכרעתו ודיבורו ההתנדבותי של הנזיר (ו', א-כא) וכך כל כולה של פרשת נדרים שעניינה: איסור שאדם אוסר על עצמו אם בנדר ואם בשבועה, איסור המקבל גושפנקה אלוקית (תחילת פרשת מטות), והרי גם זה מעין הסכמה של מעלה למעשים אנושיים הנעשים למטה¹².

וכך בכל מהלך הגאולה. אם לפי התכנית הראשונית - זו שעוצבה למעלה - היו אמורים להיכנס לארץ מייד, כשהחניות במדבר משמשות אך תחנות מעבר זמניות וקצרות, הרי בני ישראל כאילו 'כפו' מהלך שונה ודחו את הכניסה לארץ לשנים הרבה¹³.

אף בנחלת הארץ חידשו שבטים מבני ישראל חלוקה שונה מזו שתוכננה מראש, שהרי ביוזמתם הם זכו בני גד ובני ראובן בחבלי עבר הירדן. אף מצינו בזה הספר יוזמות כיבוש של יחידים שלא מצינו לגביהן הוראות מוקדמות של מעלה¹⁴.

אף בתורת הקרבנות שבאו בה הלכות מוצקות בספר ויקרא, הרי נתחדשו בזה הספר דברים ע"י הנשיאים בקרבנות שלהם בחנוכת המשכן. שהנה הלכה היא שאין מתנדבים חטאת¹⁵ ובכל זאת בין שאר קרבנות הנדבה שהביאו הנשיאים מצינו גם חטאת. כבר עמדו על כך חכמים בספרי (לבמדבר ז', יז): "זה קרבן נחשון בן עמינדב - זה מביא חטאת שלא חטא"¹⁶. אף לא מצינו מעולם שקרבן

11 יושם לב גם לניסוח הדומה. הטמאים אומרים: "למה נגרע" (ט', ז). בנות צלפחד אומרות: "למה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו" (כ"ז, ד) וראשי האבות חוששים: "ומגורל נחלתנו יגרע" (ל"ו, ג).

12 אף מצינו בספר זה דוגמא של נדר קיבוצי של כלל ישראל: הנדר במלחמת חרמה (כ"א, א-ג).
13 גם יוזמה של מטה שלכאורה לא עלתה יפה, הרי השרישה יסוד של הצלחה ביוזמה מעין זו לעתיד לבוא. ראו דבריו הנועזים של האדמו"ר ר' צדוק מלובלין: "ולא לחינם כתב תורה עניין המעפילים בפרשת שלח... לכך אמר להם משה 'והיא לא תצלח', נראה שעצה היא אלא שלא תצלח ודייק 'והיא', שבכל מקום דרשו רז"ל היא ולא אחרת, שיש זמן אחר שמצליח, והוא זמנו זה שהוא עקבי משיחא" ("צדקת הצדיק" פיסקה מו).

14 ראו סוף פרשת מטות על כיבושי היחיד של יאיר בן מנשה ושל נבח.
15 "חטאת ואשם אינו באין אלא על חטא ואינו באין בנדר ונדבה" (רמב"ם הלכות מעשה הקרבנות י"ד, ח).

16 מאלפים לענייננו הם דברים שכתב הרמב"ן בדבריו בסוף פרשת נשא: "...והקטורת והחטאת הוראת שעה שאינם באים בנדבה. אלא להשלים בחנוכה כל הקרבנות נעשה כן... והנה השם הנכבד הסכים על דעת הנשיאים וציוה נשיא אחד ליום יקריבו, ולפיכך יתכן שהיא מצוה לדורות שיחנכו לעולם את המקדש והמזבח... והנה תהיה ענין זו המצוה כענין פרשת טמאים בפסח ופרשת בני יוסף שהסכימה דעתם לדעה העליונה ונצטוינו בהם לדורות". שוב יוזמה אנושית שזכתה לגושפנקה והסכמה אלהית (אכן מה שאמר לגבי בני יוסף צ"ע. שהרי המגבלה שנקבעה בעקבות פנייתם, כי כל בת יורשת נחלה תינשא רק למי

שלא קבוע לו זמן ידחה שבת ואילו כאן – לפי מסורת חכמים¹⁷ - הקריבו קרבנו של אלישמע בן עמיהוד בשבת.

‘עצמאותם’ של בני ישראל יש לה ביטוי מעניין במדרש:

בשעה שאמר הקב"ה למשה עשה אותם דגלים כמו שנתאוו, התחיל משה מיצר, אמר: עכשיו עתידה המחלוקת להינתן בין השבטים, אם אני אומר לשבטו של יהודה שישרה כמזרח והוא אומר אי אפשר אלא בדרום... אמר לו הקב"ה משה מה איכפת לך, אין צריכין לך, מעצמן הן מכירין דירתן". (במד"ר ב, ז)¹⁸.
בסמוך לתחילתו של הספר מסופר בהרחבה על המפקד הנפרד שנערך לשבט לוי ועל היותם באים תחת בכורי בני ישראל. אימתי נקבעו הלויים לעבודתם תחת בכורי ישראל?

הרי זה כמפורש בספר דברים:

בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי לשאת את ארון ברית ה' לעמד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו (י', ח).

מפרש רש"י:

בעת ההיא – בשנה הראשונה לצאתכם ממצרים וטעיתם בעגל ובני לוי לא טעו, הבדלם במקום מכם... לשאת את ארון הלויים; לעמוד לפני ה' לשרתו ולברך בשמו – הכהנים, והיא נשיאת כפים.

מעתה יש לתמוה מדוע נדחה סיפור הבדלת הלויים לספר במדבר. אפשר בשל העובדה שסיפור זה משתלב יפה כעניינו של הספר כפי שהוסבר לעיל. שהרי מלכתחילה אמורה היתה העבודה להיעשות ע"י הבכורות, אבל משחטאו הבכורות בעגל והלויים עמדו בפרץ ניטלה העבודה מהראשונים והוטלה על האחרונים¹⁹. כלומר מעשים – חיוביים ושלייליים – של בני אדם השפיעו והעלו הנחיות תורניות חדשות. מעתה תהיה העבודה מסורה לבני לוי, ואכן שני סוגי העבודה הכלולים בפסוק בפרשת עקב "לשרתו ולברך בשמו" - מפורטים בספר

מבני שבטה, לא היתה תקפה אלא רק באותו דור, ראו על כך בסוף מסכת תענית).
17 ראו במדרש במדבר רבה (פרשה י"ד, ה): "אפרים מעוז ראשי – מדבר בנשיא אפרים שהקריב קרבנו לחנוכת המזבח ביום השבת... שלא תאמר היאך חילל את השבת והלא אין קרבן יחיד דוחה את השבת וזה הקריב בשבת...".

18 שם בסמוך (ב', ו) משמיע המדרש דבר מאלף מאד לעניינו: "סימנין היו לכל נשיא ונשיא – מפה וצבע על כל מפה ומפה... מהם למדין מלכויות להיות עושין מפה וצבע לכל מפה ומפה". בעוד שבספר שמות מצינו שמשה רבנו נזקק להדרכת חותנו יתרו בעניינו ארגון מינהל, הרי כאן בספר במדבר 'מייצאים' נשיאי ישראל נוהלי ארגון לאומות העולם.
19 כך נאמר במדרש (במד"ר ד, ח): "שהיו הבכורות מקריבים עד שלא עמד שבטו של לוי... וכן בשעה שהקריב משה בסיני הבכורות הן הקריבו... וכיון שעשו ישראל אותו המעשה (=העגל)... אמר להם האלהים: אני נתתי פרוקפי (=זכות עודפת) לבכורות ועשיתי אותם גדולים בעולם וכפרו בי ועמדו הקריבו לפני העגל, הרי אני מוציא את הבכורות ומכניס את בני לוי. לפיכך אמר האלהים למשה שימנה אותן שנאמר: פקד את בני לוי".

במדבר: העבודה בפרשת נשא ובפרשת קרח ונשיאת הכפיים בפרשת בהעלותך. אף נראה כי כתוצאה מתלונת בני ישראל וממועקתם "הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו כל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות האם תמנו לגוע" (במדבר פס' י"ז). נקבעה מטרה נוספת לשמירת הלויים²⁰.

ספר ההנהגה

'מדבר' בלשוננו הרי הוא שם נרדף למקום תוהו, ציה ושממה. ברם עניינו של מדבר בלשון המקרא קשור גם בהנהגה ובהנהלה, משורש 'דבר' שעניינו ניהוג וניהול. מדבר הוא המקום אליו מנהיגים את הצאן. והוא – המדבר – בהקשר לגלות ולגאולה, נזכר לראשונה במשמע של הנהגה – "וינהג את הצאן אחר המדבר" (שמות ג', א).

מעתה אפשר לנו לומר שספר במדבר הוא גם ספר ההנהגה. דבר ראשון שיש לעשות בהנהגה ראויה הוא לפקוד את ה'צאן' ולערוך סדר ומשטר במחנה, להיות איש על מחנהו ואיש על דגלו. בראש כל שבט נשיא, ובראש כל דגל נשיא. לא יפלא שקרבנות הנשיאים באו בזה הספר דווקא ולא בספר הקרבנות תורת כהנים.

בספר זה נקבעת מועצת שבעים הזקנים שאמורה לשאת יחד עם משה את משא העם ("א, טז-כה), ואף נקבעה הנוסחה לבחירתם מכל שבטי ישראל²¹. בספר זה נקראה קריאת התגר הגדולה כנגד הנהגה בכלל: "רב לכם כי כל העדה כלם קדשים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה'" ("ט"ז, ג), כשלאמיתו של דבר מבקשים החולקים את ההנהגה לעצמם.

בספר זה באים לידי מיצוי הכישורים והדרישות ממנהיג של אמת:

איש על העדה, אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם... איש אשר רוח בו (כ"ז, טז-יח)

אף בחזונו של בלעם, לימים רחוקים, תופס מקום מרכזי המנהיג – "דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל" (כ"ד, יז)²².

20 ראו על כך בהרחבה בספרי 'בציר אביעזר' במאמר מצוות שמירה במקדש, פרק ו, המדבר על הכפילות בכתובים כמקור לשני אופני שמירה.
21 ראו ספרי (סימן צ"ה) ורש"י כאן, שהמגמה היתה למספר שווה של זקנים מכל שבט ושבת. 22 ראו ברמב"ם הלכות מלכים הקובע כי כל שאינו מאמין במלך המשיח או שאינו מחכה לביאתו הרי הוא כופר לא רק בדברי הנביאים אלא אף בתורה. בין שאר הכתובים שהוא מוכיח מהם, מביא הוא גם את שלנו: "אף בפרשת בלעם נאמר ושם ניבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דוד... ובמשיח האחרון שעומד מבניו שמושיע את ישראל באחרונה. ושם הוא אומר... 'דרך כוכב מיעקב' – זה דוד; וקם שבט מישראל' – זה מלך המשיח...". ("א, א).

אירושין במדבר

מה טעם הוליך הקב"ה את ישראל דרך המדבר לארץ ישראל? תשובה לשאלה זו ניתנה כבר ע"י התורה עצמה בתחילת פרשת בשלח. המדרש משיב על כך, לפי דרכו, תשובה אחרת:

וידבר ה' אל משה במדבר סיני – זהו שאמר הכתוב: "הדור אתם ראו דבר ה' המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה" – אמר הקב"ה לישראל... וכי כמדבר הייתי לישראל? וכי כמדבר עשיתי עמהם? בנוהג שבעולם מלך בשר ודם שיצא למדבר שמא מוצא שם שלוה כשם שהוא מוצא בפלטין או אכילה או שתיה? ואתם הייתם עבדים למצרים והוצאתי אתכם משם והרבצתי אתכם בסיגמטין²³ שנאמר "ויסב אלהים את העם דרך המדבר", מהו 'יסב'? – שהרביצם כדרכי המלכים רבוצין על מטותיהם.

נמצא, לפי המדרש, כל עצמה של ההליכה למדבר לא היתה אלא לתקופת מעבר של פינוק כדי לרפא גופותיהם ונפשותיהם השבורים של ישראל משעבוד מצרים. זאת כדי שלא להכביד עליהם מיד בעמל ארץ ומוסדותיה: חיי כלכלה, חיי חברה, צבא וביטחון²⁴.

נחקקו הדברים בתורה וספר שלם הוקדש לכך, כי כן יש בזה מסר ותקווה טובה לדורות; ודבר זה מנבואתו של הושע למדנו, נבואה שנקבעה כהפטרה לפרשת במדבר.

דומה שאין נביא כהושע לנבואות פורענות וזעם, אף תיאוריו וסמליו הם מן הנוקבים ביותר. ואולם חרף המשבר הנורא שהוא מבטא – יש בדבריו תקווה גדולה. כיצד היא מצטיירת בנבואתו?

לכן הנני מפתיה והלכתיה המדבר ודברתי על לבה. ונתתי לה כרמיה משם ואת עמק עכור לפתח תקוה. וענתה שמה כמי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים (ב', טז-יז) יש והקלקלה כל כך גדולה עד כי אין אפשרות לתקן; כה עמוק המשבר עד כי אין דרך לרפאו, ואז ניתן לחזור רק אל... המדבר. המדבר הרי הוא חבל ארץ בו לא חלו ידים; הכל בו היולי; צורתו – צורת בראשית ואין כמותו מקום להתחלות חדשות.

לו היו פונים מארץ מצרים היישר לארץ כנען, כי אז בעת הרס ומשבר כבר לא היה להיכן לשוב ולבנות מבראשית. לכך 'סללו' אבותינו את דרך המדבר

23 נתפרש ע"י המפרשים, לפי העניין, כמיטות להסבה.

24 כמה רחוקה תמונה אידיאלית זאת, מסברתו של הרמב"ם במו"נ (ח"ג, פכ"ד): "... שהוא יתברך הקדים להרגילכם הטורח במדבר – להרבות טובתכם כשתכנסו לארץ... כי היציאה מן הטורח אל המנוחה יותר עריבה מהתמדה אל המנוחה. וידוע שלולא טרחם ועמלם במדבר לא היו יכולים לכבוש הארץ ולא להלחם ביושביה... כי המנוחה תסיר הגבורה וצוק הפרנסה והעמל יתנו הגבורה...".

הרב יהודה שביב

והתקינו מקום בו תוכל כנסת ישראל לשוב ולחדש בריתה עם אלהיה "כיום
עלותה מארץ מצרים".

אז תבוא תקופה חדשה של אירושין, מעין זו שהיו בשעתו במדבר:

וארשתיך לי לעולם

וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים

וארשתיך לי באמונה וידעת את ה' (ב', כא-כב)